

СЪОТВЕТСТВИЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ЗАКОН И ПРАКТИКА С УСТАНОВЕНИТЕ СТАНДАРТИ ОТНОСНО ПРИЛАГАНЕТО НА ЧЛЕН 2 И ЧЛ. 3 ОТ ЕВРОПЕЙСКАТА КОНВЕНЦИЯ

ОБЩИ ПРИНЦИПИ НА ТЪЛКУВАНЕТО И ПРИЛАГАНЕТО НА ЧЛЕН 2 – ПРАВОТО НА ЖИВОТ

А. Държавата, в лицето на нейните органи и длъжностни лица, е длъжна да се въздържа от незаконно лишаване от живот – отрицателният аспект на задължението.

Член 2, който гарантира правото на живот и регламентира обстоятелствата, при които лишаването от живот може да бъде оправдано, е сред фундаменталните разпоредби на Европейската конвенция и не може да бъде дерогиран по реда на чл.15 от Конвенцията в мирно време. Заедно с чл.3 тази норма съхранява една от основните ценности на демократичните общества в Съвета на Европа. Ето защо и обстоятелствата, при които е оправдано лишаването от живот, следва да се тълкуват ограничително. Целта и предметът на Конвенцията също изискват такова тълкуване и прилагане на чл.2, което да дава практически и ефективни гаранции.

Предоставената от закона защита обаче е реална само, когато законът наистина се прилага. Ето защо неразкриването на извършителя и липсата на обвинение от страна на властите срещу причинилия незаконно лишаване от живот по принцип се подлага на внимателен преглед от институциите в Страсбург. Първото изречение на чл. 2, ал. 1 ЕКПЧ налага на държавата не само да се въздържа от умишлено и незаконно лишаване от живот, но и да предприема съответни стъпки за опазване на живота на всички под нейната юрисдикция. Взети заедно, чл. 2, във връзка с чл. 1 от Конвенцията, изискват от държавата определени мерки, които да “осигурят” ефективното упражняване на правото на живот. Задължението има и процесуален аспект - минимални изисквания за механизъм за публично и независимо разследване на обстоятелствата, свързани с лишаване от живот от страна на държавни служители.

Б. Държавата, в лицето на своите органи и длъжностни лица, е длъжна да предприеме всички необходими позитивни мерки, за да гарантира запазването на живота на всеки в рамките на своята юрисдикция - положителният аспект на задължението

За да е възможно ефикасното разглеждане на индивидуалните жалби до ЕСПЧ, държавите следва да предоставят необходимите улеснения за подобаващото им ефективно разглеждане. За случаите, в които жалбоподателят обвинява държавни служители в нарушение, е естествено понякога единствено ответното правителство да има достъп до информацията, годна да потвърди или отхвърли тези обвинения. Отказът на едно правителство да предостави информацията, с която разполага - без съответно удовлетворително обяснение, не само може да доведе до заключения в подкрепа на твърденията на жалбоподателя, но може и да се отрази отрицателно на оценката

относно спазването на задълженията на ответната държава по чл. 38, ал. 1, б. "а" от Конвенцията. Същото важи и за забавата при представянето на такава информация.

За да се приеме за основателно едно твърдение за неизпълнение на позитивното задължение за защита на правото на живот, следва да се установи, че *в момента на реална и непосредствена опасност за живота на определен индивид или индивиди от престъпни посегателства на трети лица властите са знаели или е трябвало да знаят за съществуването ѝ, както и че те не са взели предвидените в правомощията им мерки, от които е можело разумно да се очаква, че биха предотвратили тази опасност.* По делото *Осман с/у Обединеното кралство* (решение от 28.10.2008 г.) ЕСПЧ е постановил, че задължението на държавата без съмнение *надхвърля основното задължение за гарантиране на правото на живот чрез приемането на ефективни наказателноправни норми, възпиращи извършването на престъпления против личността, подкрепени с механизъм за опазване на обществения ред, който да предотвратява, препяства и санкционира нарушенията на тези норми.*

В. Държавата, в лицето на своите органи и длъжностни лица, е длъжна да осигури законови процедури за провеждането на ефективно служебно разследване и да ги прилага във всички случаи. Тези процедури трябва да съдържат точни правила за доказване всякога, когато едно лице е лишено от живот в резултат от употреба на сила - процесуалният аспект на задължението.

По делото *МакКър* (решение от 04.05.2001 г.) са възникнали въпроси във връзка с прикриването на доказателствата за твърдяна политика на употреба на оръжие с цел отнемане на живот, които не били обсъдени в рамките на наказателния процес. В този случай, както и в много други, становището на Европейския съд съответно е било, че решаващият въпрос при разследването на извършено от държавен служител убийство, е дали то е било годно да доведе до разкриването и наказването на отговорните лица. Нормален и състезателен наказателен процес пред независим и безпристрастен съд следва да бъде оценен като предоставящ най-солидните гаранции за ефикасна процедура за разкриване на фактите и ангажиране на отговорността.

Въпреки това могат да възникнат обстоятелства, поставящи проблеми, които не са били, или не могат да бъдат разгледани в един наказателен процес. Поради това и чл. 2 може да изисква по-широко изследване. По делото *Осман* (виж по-горе) Съдът е изтъкнал нуждата да се гарантира, че полицията упражнява правомощията си да контролира и предотвратява престъпленията по начин, който изцяло зачита надлежния съдебен процес и другите гаранции, поставящи законни ограничения върху обсега на действията ѝ при разследването на престъпленията и изправянето на престъпниците пред съда, включително гаранциите, предвидени в чл. 5 и чл. 8 от Конвенцията.

ПРОБЛЕМИ, СВЪРЗАНИ С ЧЛЕН 2, И КОНКРЕТНАТА СИТУАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ

Употребата на сила - само когато е абсолютно необходима

Ефективни процедури за щателно разследване на случаите, когато член 2 е поставен под въпрос
Проблеми във връзка с дискриминацията

Втората алинея на чл. 2 изброява три случая, в които лишаването от живот не е забранено по силата на ал. 1 и е причинено от употреба на сила с определена цел. Член 2 обхваща не само съзнателно отнемане на живот, но и ситуации, в които “употребата на сила” е разрешена, без това да е било целен резултат. Дали обаче употребата на смъртоносна сила е била непреднамерена или съзнателна, е само един от факторите, които трябва да се имат предвид при преценката на нейната необходимост. Всяка употреба на сила не трябва да надвишава “абсолютно необходимата” за постигане на една или повече от целите, посочени в подточки от (а) до (с). Употребата на термина “абсолютно необходима” показва, че преценката е по-строга от обичайния тест за преценка, дали действията на държавата са били “необходими в едно демократично общество” – приложим по чл. 8 до чл.11 от Конвенцията. Съответно и приложената сила трябва да е строго пропорционална на постигането на позволените цели.

Употребата на сила в случай на задържане на лице, когато то нито реагира на свой ред с прилагане на сила, нито се опитва да избяга, а само отказва да предостави известна информация, няма да бъде пропорционална и, следователно, не може да е оправдание за последвалото от нея лишаване от живот. По същия начин употребата на сила, водеща до смърт, няма да е оправдана в случая на избягал лишен от свобода, или при задържане на лице, ако няма основание да се очаква сериозна опасност от засегнатото лице. Европейският съд е бил твърде ясен по въпроса за незаконното лишаване от живот. В случаите, когато лишаването от живот е последица от употребата на сила, въпросът *не е* дали е било налице намерение да се убива, а по-скоро дали употребата на сила е била пропорционална – например *МакКан с/у Обединеното кралство* (решение от 27.09.1995 г.).

По *делото Начова и други с/у България* (решение от 26.02.2004 г.) Съдът, като е изходил от събраните доказателства, е отбелязал наличието на ясно съзнание у офицерите, които е следвало да осъществят задържането, че отклонилите се [от военна служба] не са били въоръжени, нито пък опасни. Най-напред, офицерите са знаели, че [войниците] са били на наборна служба в Строителни войски и са избягали от работното си място. По-нататък, поне двама от офицерите са познавали единия, или и двамата войници, от предишно задържане. Нищо от информацията, която е била на разположение на офицерите, не би могло с основание да ги накара да се опасяват от насилие, проявено от страна на жалбоподателите. Във всеки случай, при срещата с лицата, офицерите, или поне единият от тях, са забелязали, че те не са били въоръжени и не са демонстрирали каквито и да било признаци на заплашително поведение. Въпреки това, споменатите обстоятелства не са били отчетени и, в опит да предотвратят бягството им, [офицерите] са стреляли по тях, нанасявайки ги фатално. Съдът е съобразил, че, в противовес на императивната необходимост да се запази животът като основна ценност, легитимната цел да се осъществи едно законно задържане не може да оправдае подлагането на риск на един човешки живот, когато беглецът е осъществил ненасилствено престъпно деяние и никого не е поставил под заплаха. Всякакъв друг подход би бил несъвместим с основните принципи на демократичните общества, така, както те днес навсякъде се възприемат. Оттук и заключението на Съда, че е била употребена ненужно прекомерна сила. Било е отбелязано, че съответните вътрешни правила за употребата на оръжие от страна на

военната полиция не са били публикувани, че тези правила не са поставяли употребата на оръжие в зависимост от преценката на съпътстващите обстоятелства и, най-важното, не са изисквали оценка на характера на извършеното от беглеца престъпление и на заплахата, която той представлява. Правилата са позволявали употреба на оръжие при задържането на всеки дребен правонарушител. Макар и българският Върховен съд да е бил постановил, че наказателното право, според правната доктрина, съдържа изискване за преценка на пропорционалността, материята не е била ясно регулирана, а тълкуването на Върховния съд очевидно не е било прилагано на практика, както свидетелстват заключенията на следователя и прокурорите по конкретното дело. Съдът е намерил, че, що се отнася до планирането и контрола върху операцията по задържането, властите не са съумели да изпълнят задължението си да намалят до възможния минимум опасността от загуба на живот, доколкото естеството на извършеното от жалбоподателите правонарушение и фактът, че те не са били източник на опасност, не са били отчетени, а обстоятелствата, при които се предвижда прибавяне до оръжие, ако изобщо е имало такива, не са били обсъдени, очевидно поради оскъдните правила и липсата на адекватно обучение.

Още повече, по *делото Великова с/у България* (решение от 18.05.2000 г.), Съдът изрично е отбелязал, че *“възмездие за нарушение по чл. 2 не може да се изчерпи само и единствено с присъждането на обезщетение за причинените вреди”*. От гледище на фундаменталната важност на правото на закрила на живота, чл. 13 [от Конвенцията] налага на държавите задължението, без значение дали вътрешното им право предвижда друго достъпно средство за защита, да проведат задълбочено и ефикасно разследване, годно да доведе до разкриване и наказване на извършителите. Нещо повече – жалбоподателите трябва да имат ефективен достъп до процедурите по разследването.

Въпреки това, по *делото Ангелова с/у България* (решение от 13.06.2002 г.), Съдът отново е констатирал неадекватност на разследването, която е подкопала способността на властите да установят причините за смъртта и отговорното за причиняването ѝ лице; по този начин властите са се изложили на риска да попаднат под ударите на стандартите, установени от чл. 2. Съдът е подчертал, че трябва да съществува в достатъчна степен обществен надзор върху разследването или неговите резултати, за да се осигури отчетността му както на практика, така и на теория, за да се поддържа общественото доверие в придържането на властите към върховенството на закона и за да се предотврати каквато и да било проява на съглашателство или търпимост към противозаконните действия. Степента на обществен надзор може да бъде доста различна в зависимост от конкретния случай. Но във всички случаи най-близките роднини на жертвата трябва да участват в наказателното производство до нивото, необходимо за защита на законните им интереси.

По *делото Начова и други с/у България* (виж по-горе) властите не са повдигнали обвинения срещу полицейските служители, употребили сила, в резултат на която е последвала смърт, тъй като са сметнали, че приложимите правила за употребата на сила са били спазени. Европейският съд обаче е преценил, че тези констатации на местните власти повдигат въпроси. Съдът също така е отбелязал, че, дори и да се възприемат, констатациите на местните власти не могат да се разглеждат като основание за извода, че силата, употребена спрямо жалбоподателите, е била *“абсолютно необходима”*. Ето защо Съдът е приел за основен пропуск на вътрешното разследване на смъртта на г-н Ангелов и г-н Петков това, че то не е приложило стандарт, сравним със стандарта за *“абсолютно необходимото”*, наложен от чл. 2 от Конвенцията. Съдът по-нататък е

намерил, че разследването се характеризира със сериозни и необясними непълноти. То е приключило с постановления, съдържащи противоречия и изводи, които не са били подкрепени от внимателен анализ на фактите. Във връзка с това Съдът отново е напомнил, че разглежда като особено сериозни случаите, при които не са били предприети наложителни и очевидни действия по разследването, които биха могли да хвърлят светлина върху лишаването от живот, извършено от държавни служители, и при които ответното правителство не е съумяло да представи убедително обяснение защо това не е било направено (виж по повод на това решенията на Съда по *делата Великова и Ангелова*, обсъдени по-горе). Съдът е разгледал това поведение от страна на властите като въпрос, пораждащ особена тревога, тъй като то е подложило на сериозни съмнения обективността и безпристрастността на замесените следователи и прокурори. Поради това и Съдът е заключил, че ответната държава не е изпълнила задължението си по чл. 2(1) от Конвенцията да разследва ефективно случаите на лишаване от живот.

По този начин става твърде очевидно, че българското законодателство и практика не са на нужното ниво, когато става въпрос за изпълняване на задължението да се задейства ефикасно и адекватно разследване на обстоятелствата, свързани със случаите на лишаване от живот. Задължението да се защитава правото на живот по чл. 2 от Конвенцията, разгледало във връзка с общото задължение на държавата по чл. 1 от Конвенцията да осигури на всяко лице под своя юрисдикция правата и свободите, определени в същата Конвенция, предполага изискването да има някаква форма на ефективно официално разследване, когато хора биват убивани в резултат на употреба на сила.

Според чл. 192 от наскоро отменения български НПК наказателното преследване за престъпления от общ характер можеше да започне с постановление на прокурор или следовател, докато постановлението за прекратяване на наказателното производство [за дълъг период от време – бел. пр.] можеше да се обжалва от пострадалия само пред горестоящия прокурор. А според чл. 239 [от същия кодекс и отново за немалък период от време – бел. пр.] обжалването на постановлението за спиране на производството също бе възможно само пред горестоящия прокурор. Тези разпоредби на българския закон не покриваха установените от Европейския съд стандарти, защото не предвиждаха съдебен контрол. По-нататък, съгласно чл. 388 [от същия кодекс], делата за престъпления, извършени, примерно, от полицейски служители, се разглеждаха от военните съдилища. Било е под въпрос дали и тази норма е в съответствие с установените от практиката на Европейския съд стандарти, като проблемът се е свеждал до това тези дела да се гледат не от военните, а от общите граждански съдилища.

Въпреки решенията на Европейския съд по *делата Асенов* (решение от 28.10.1998 г.), *Ангелова, Великова и Начова* (виж по-горе), и независимо от промените в НПК, приети през 2003 г., практически не са настъпили промени в реда и процедурите за установяване и дирене на отговорност за полицейско насилие. Разследванията по повод на оплаквания, в които се твърди, че нарушенията на права са извършени от служители на МВР, се провеждат от военните прокуратури. Това е в явно несъответствие с практиката на Европейския съд, засягаща абсолютния характер на чл. 2 и чл.3, във връзка с чл. 1 и чл. 13 от Конвенцията. Правото да се подават оплаквания срещу малтретиране трябва да бъде признато от националния закон. Оплакванията трябва да се разследват незабавно и безпристрастно от компетентни органи така, че да се осигури ефективност на средството за защита. Българският закон следва да се измени, що се

отнася до твърденията за нарушения на чл. 2 и чл. 3 [от Конвенцията]. Необходими са не само мерки за предотвратяване и наказване на криминалните убийства; мерки следва да се предприемат и срещу лишаването от живот, извършено от собствените сили за сигурност на държавата.

В решението си от 23.02.2006 г. по *делото Цеков с/у България* Европейският съд е отбелязал с тревога, че българският Закон за МВР урежда употребата на оръжие от полицейските служители при задържане на лице без оглед на сериозността на правонарушението, което се предполага да е било извършено от това лице, както и без да се отчита заплахата, която същото лице представлява. По силата на този закон, следователно, служителите на органите на сигурността биха могли да сметнат за законосъобразна всяка стрелба по беглец, който не е спрял след предупреждение. Простото предупреждение е било очевидно достатъчно за [националните] съдилища да приемат, че употребата на оръжие е била приложена като “крайно средство”. Нещо повече – към разглеждания период от време българското законодателство не е уреждало положение, при което да е било необходимо причиняването на вреда, за да може да се осъществи законно задържане на лице. Съдът, следователно, е изложил съображения, че правната рамка, уреждаща към разглеждания период от време употребата на оръжие от силите на полицията, е принципно недостатъчна да предпази индивидите от неоправдани посегателства върху телесната им неприкосновеност. Нов Закон за МВР е бил приет през 2006 г. и е влязъл в сила на 12.07.2006 г. Членове 72 и следващите от този закон подлагат на по-стриктна уредба употребата на сила и оръжие, като посочват, че това е позволено само в изрично посочени случаи и то “ако [служебните задължения на полицейските служители] не могат да бъдат осъществени по друг начин”. “Противодействието или отказът да се изпълни законно разпореждане” са сред случаите, в които употребата на сила е позволена. Въпросът за пропорционалността между постигането на поставената цел и употребата на сила не е уреден в чл. 72. Неговата алинея 3 освен това възлага на министъра на вътрешните работи да издаде съответна наредба, което, доколкото ни е известно, все още или не е сторено, или не е разгласено. Нещо повече – чл. 73 от същия закон налага задължение за предупреждение преди употребата на сила, а чл. 73, ал. 2 изисква тази употреба да е пропорционална на конкретните обстоятелства, характера на правонарушението и личността на нарушителя.

По наше мнение задължението за предупреждение не е достатъчна гаранция при преценката както на необходимостта от употреба на оръжие в едно демократично общество, така и на нейната пропорционалност. Както се съобщава, постоянна практика на българските съдилища е да подлагат на преглед само формалната законност на полицейските действия, свързани с употреба на сила и оръжие, но не и да осъществяват по отношение на тях съдебен контрол в пълен обхват. В това отношение следва да се отбележи, че достъпът до вътрешноправни процедури за обжалване не може да се смята за ефикасно средство за защита по смисъла на чл. 13 от Конвенцията, освен ако те не предоставят възможност за разглеждане по същество на едно “защитимо оплакване”, основано на Конвенцията, а също и за подобаващо овъзмездяване. Като дава пряк израз на задължението на държавите да защитават правата на човека най-напред и преди всичко в рамките на собствените им правни системи, чл. 13 установява и допълнителна гаранция за индивидите, за да бъде сигурно, че те ефективно се ползват от тези права (виж, между другото, *Кудла с/у Полша*, решение от 26.10.2000 г., и *Ринер с/у България*, решение от 23.05.2006 г.).

В доклада си от 27.01.2004 г. за България, Европейската комисия против расизма и нетърпимостта (ECRI) между другото констатира:

“Властите са информирали ECRI, че чл. 80 от Закона за МВР е бил изменен през м. февруари 2003 г., за да се засилят ограниченията върху употребата на оръжие. Въпреки това, според някои неправителствени организации, все още са нужни по-нататъшни промени, за да може тази разпоредба изцяло да съответства на Основните принципи на ООН за употребата на сила и оръжие от органите на правоприлагането, приети през 1990 г. ECRI е загрижена относно посочени примери за извънмерна употреба на оръжие от полицията, довеждала понякога до причиняване на смърт на роми. До ECRI също така са достигали твърдения за извънмерна употреба на оръжие от страна на жандармерията. ECRI е особено загрижена от разкритията по време на проверки на физическото насилие в полицията, показващи, че делът на хората от ромски произход, които са се оплакали, че са били подложени на физическо насилие в полицейските участъци, е три пъти по-голям от съответния дял на хората от български произход. Следователно остава впечатлението, че членовете на ромската общност са малтретирани по-често от членовете на мнозинственото население.

И до сега българските власти не са учредили независим орган, който да разследва случаи на малтретиране или дискриминационни действия, извършени от полицейски служители. По правило подобни деяния се разследват от полицаи, които не работят в същия полицейски участък, в който е работило обвиненото лице, и, ако е необходимо, от прокуратурата. Властите са информирали ECRI, че работно звено по правата на човека, създадено в Национална служба “Полиция”, е предложило на правителството да създаде такъв орган. Правителството обсъжда това предложение. Властите освен това са съобшили, че законопроектът за предотвратяване на дискриминацията предвижда създаването на независим орган, който ще може да разследва и наказва дискриминационни действия, извършени от държавни служители, включително и полицаи. Изглежда още, че току-що приетият Закон за омбудсмана позволява на омбудсмана да разглежда нарушения на човешките права, извършени от полицията. ECRI обаче смята тези мерки за недостатъчни, особено ако те се разглеждат като средство за справяне с прекомерната употреба на сила и оръжие.”

Нуждата от промени в българския закон и практика е станала още по-належаща, след като Европейският съд е отбелязал по *делото Начова* (виж по-горе), че правото на живот по чл. 2 от Конвенцията и забраната на дискриминацията изобщо, и по-специално на дискриминацията на расова и етническа основа, по чл. 14, отразяват основни ценности на демократичните общества, съставляващи Съвета на Европа. Действията, мотивирани от етническа омраза и водещи до лишаване от живот, подкопават основите на тези общества и изискват особена бдителност и ефикасен отговор от властите. Както бе посочено по-горе, държавите имат общо задължение да проведат ефективно разследване в случаите на лишаване от живот. Това задължение трябва да се изпълнява без дискриминация, както повелява чл. 14 от Конвенцията. Европейският съд на няколко пъти е поддържал, че, има ли подозрение нагласи на расова основа да са подбудили акт на насилие, от особена важност е официалното разследване да се води енергично и безпристрастно и с оглед на нуждата постоянно да се затвърждава общественото порицание на расизма и етническата омраза и да се поддържа доверието на малцинствата в способността на властите да ги предпазват от заплахата от расистко насилие. Съответствието с положителните задължения на държавите по чл. 2 от Конвенцията изисква от националните правни системи да демонстрират своя капацитет да прилагат наказателното право срещу онези, които противозаконно са лишили от живот друго, без оглед на расовия или етнически произход на жертвата.

Според Съда по *делото Начова*, известни факти, които би трябвало да поставят властите нащрек и да ги направят особено бдителни, така че да подложат на разследване възможните расистки мотиви, не са били изследвани. Разследването не е обърнало внимание върху факта, че един от полицейските служители е изстрелял автоматичен откос в населена зона – ромския квартал на Лесура – срещу двама невъоръжени и мирни бегълци, и че единият от пострадалите е имал рани отпред по гръдния кош, а не по гърба (което предполага, че той може би се е обърнал, за да се предаде). Във всеки случай употребената сила е била непропорционална и ненужна. Съдът е изложил съображения, че, при разследване на инциденти, свързани с насилие, и особено на случаи на смърт в ръцете на държавни служители, държавните власти имат допълнителното задължение да предприемат всички необходими стъпки, за да демаскират всеки расистки мотив и да установят дали етническата омраза или предрасъждания не са изиграли някаква роля в събитията. Пропускането на това задължение и разглеждането на расистки мотивираното насилие и бруталност на равна нога със случаи, в които расисткото звучене отсъства, би било равностойно на това да си затваряш очите пред специфичната природа на постъпки, които са особено разрушителни за основните права. По-нататък Съдът е отбелязал, че всяко доказателство за употреба на расистки изрази от страна на служителите на правопорядъка по време на операция, включваща употреба на сила спрямо лица от етническо или друго малцинство, е силно относимо към въпроса дали не е бил осъществен противозаконен и продиктуван от омраза акт на насилие. Когато такова доказателство се появи в хода на разследването, то трябва да се провери и, ако се потвърди, да задейства внимателна проверка на всички факти, за да се разкрият възможните расистки мотиви. В конкретния случай това не е било сторено. Поради това Съдът е намерил, че властите не са съумели да изпълнят задължението си по чл. 14, във връзка с чл. 2 от Конвенцията, като предприемат всички възможни стъпки за установяване дали дискриминационните нагласи не са изиграли роля в събитията.

Европейският съд освен това е изразил и становище, че, за да е ефективно едно разследване на твърдение за противозаконно лишаване от живот, извършено от служители на държавата, на независимостта на разследващите от лицата, въввлечени в разследването събития, следва да се гледа по общо правило като на необходимост. Това означава *не само липса на йерархична или институционална връзка*, но също и *практическа независимост*. Ефикасността на разследването също така трябва да се разглежда в смисъл, че то е способно да доведе до заключението дали употребената в подобни случаи сила е била оправдана, както и до идентификацията и наказването на отговорните лица. *Това не е задължение за постигане на резултат, а за гарантиране на средствата, годни да се постигне резултатът*. Властите трябва да предприемат всички обосновани стъпки, които са им достъпни, за да осигурят доказателствата, засягащи инцидента, включващи освен другото свидетелските показания, експертните заключения и, където е нужно, аутопсията, предоставяща възможност за пълно и точно възпроизвеждане на механизма на нараняване и за обективен анализ на клиничните находки, включително причината за настъпилата смърт. Всяка непълнота в разследването, подкопаваща способността му да установи причината на смъртта или отговорното лице /лица/, ще подложи на риск спазването на този стандарт. Подразбиращо се в този контекст е и *изискването за незабавност* и разумна експедитивност на следствените действия. По същите причини трябва да съществува *в достатъчна степен обществен надзор върху разследването или неговите резултати*, за да се осигури отчетността му както на практика, така и на теория. Степента на обществен надзор може да бъде доста различна в зависимост от конкретния случай. Но

във всички случаи най-близките роднини на жертвата трябва да участват в наказателното производство до нивото, необходимо за защита на законните им интереси.

ОБХВАТЪТ НА ЧЛ. 3 – ЗАБРАНАТА НА ИЗТЕЗАНИЯТА, НЕЧОВЕШКОТО ИЛИ УНИЗИТЕЛНОТО ОТНАСЯНЕ ИЛИ НАКАЗАНИЕ

Органите на държавата са длъжни да предприемат всички необходими позитивни мерки, за да предпазят индивидите под тяхна юрисдикция от подлагане на някоя от формите на малтретиране, забранени от чл. 3. Това задължение има две последици. Първо - позитивни мерки, за да гарантират, че стандартите при задържането в затворите и държавните институции отговарят изцяло на изискванията на чл. 3. Позитивните мерки включват обучение на полицейските служители, които отговарят за арестите и задържането на заподозрени. Държавните органи също така са длъжни да предприемат превантивни мерки, за да предотвратят повтарянето на случаите на малтретиране в нарушение на чл. 3. В допълнение, националните власти следва да предоставят адекватно медицинско обслужване и материална база, за да посрещнат специалните нужди на затворниците и пациентите със здравословни проблеми.

Втората последица от позитивните задължения по чл. 3 е да се гарантира правото на физическа и психическа неприкосновеност на индивидите, дори до степен те да бъдат защитени от нападение или тормоз от страна на други частни лица. Този така наречен ефект върху отношенията между частни лица (*Drittwirkung*) вече е изцяло възприет в практиката на институциите от Страсбург. Прецедентът в тази посока беше установен с решението по *делото А. срещу Обединеното Кралство* (решение от 23.09.1998 г.), където Съдът реши, че държавата-ответник е нарушила чл. 3, тъй като социалните служби не са предприели необходимите превантивни действия срещу баща, който малтретирал своя заварен син. От малко по-друг ъгъл може да се приеме, че източниците на подобен риск вече са най-различни - частни лица, терористи, групировки, комуни, закрити частни клубове и други несвързани с властите места или лица. При това, за да се породи задължението, не е необходимо знанието на държавните органи да бъде установено именно към момента, в който е извършено нарушението в частната сфера.

Изтезанието се отличава от другите форми на малтретиране, забранени от чл. 3, със значително по-високото ниво на проявена жестокост. То се определя като *“преднамерено нечовешко отнасяне, причиняващо много сериозно и жестоко страдание”* (*делото Ирландия срещу Обединеното Кралство*, решение от 18.01.1978 г.), или още като *“утежнена форма на нечовешко отнасяне или наказване”*. Европейският съд, без да е обвързан да го прави, по принцип се е произнасял в съответствие с разгърнатата дефиниция на чл. 1 от *Конвенцията на ООН против изтезанията и другите форми на жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание* от 1984 г. Тук обаче се проявяват две основни разлики, [в сравнение с Конвенцията на ООН], засягащи следните компоненти: (1) чл. 3 не съдържа изискването за така нареченото *“въвличане на служебни лица”*, и (2) липсата на изискване за цел в текста на чл. 3. Както бе посочено по-горе, в Страсбург ясно са очертали принципа, че източниците на риск могат да включват и частни лица. Що се отнася до целите, въпреки липсата на изискване за определена цел в текста на разпоредбата, прилагането

й в Страсбург отграничава изтезанията от нечовешкото отнасяне/наказание не само въз основа на по-високия интензитет на болката или страданието, но също и въз основа на съществуването на определена цел. Нещо повече - за разлика от Конвенцията на ООН против изтезанията, списъкът с целите по чл. 3 ЕКПЧ не е изчерпателен.

Що се отнася до елемента “суровост” като един от дефинитивните елементи на изтезанието, досега Съдът е приемал, че изтезание е налице, когато жертвата е подложена на физическо насилие или на комбинация от физическо насилие и психически тормоз. Степента на суровост, разбираана като “много сериозно и жестоко страдание”, е необходима, но недостатъчна, за да квалифицира отнасянето като изтезание. Освен че трябва да бъде преднамерено, то трябва да има и определена цел (например изтръгване на самопризнание). Спорно е дали без доказана цел - дори и достигашо необходимото ниво на физическа или психическа суровост - такова поведение може да съставлява нечовешко отнасяне или наказание по чл. 3. Примерно по *делата Илхан с/у Турция* (решение от 27.06.2000 г.), *Егмез с/у Кипър* (решение от 21.12.2000 г.) и *Денизджи и други с/у Кипър* (решение от 23.05.2001 г.) Съдът е застанал на становище, че наличието на цел е отграничителен белег на изтезанието.

За да бъде дадено отнасяне или наказание определено като унижително, т. е. като най-леката форма на забранено малтретиране, нивото на страдание или унижение трябва да надхвърля неизбежното страдание или унижение, което е присъщо на неблагоприятните, но съобразени със закона, последици от определено произнасяне на съда, както например в случаите на задържането под стража, осъждането на лишаване от свобода и т. н. Органите в Страсбург са очертали йерархията на забранените от чл. 3 форми на малтретиране: от изтезанието като най-тежката, през жестокото отнасяне или наказание (средна форма), до унижителното отнасяне или наказание (най-леката форма на забранено малтретиране). По *делото Янков с/у България* (решение от 11.12.2003 г.), във връзка с твърдението, че обръсването на главата на задържания е съставлявало унижително отнасяне, Съдът е сметнал, че, по принцип, принудителното обръсване е действие, което може да доведе до накърняване на човешкото достойнство или да предизвика чувства на непълноценност, и с това да опозори и унижи. Дали е бил достигнат минималният праг на суровост и, следователно, дали поставеното под въпрос отнасяне съставлява унижително отнасяне в нарушение на чл. 3 от Конвенцията, ще зависи от конкретните факти по делото, включително и личните обстоятелства на пострадалия, от контекста, в който оспореното действие е било извършено, и от целта му.

БЪЛГАРСКИЯТ ЗАКОН И ПРАКТИКА ОТ ГЛЕДИЩЕ НА ЧЛЕН 3

И досега българският Наказателен кодекс не инкриминира изтезанието и малтретирането като деяния в това им качество.

Тежестта на доказване

Ако едно лице е било в добро здраве при задържане от полицията или налагане на мярка за неотклонение “задържане под стража”, но при освобождаването му са били констатирани наранявания, върху държавата пада тежестта да представи убедително обяснение за начина на причиняването им, ако тя твърди, че нараняванията не се

дължат на действия, забранени от чл. 3. Същото важи и когато нараняванията са били причинени по време на задържането. Върху държавата пада тежестта да докаже, че това не е станало в резултат на прекомерна употреба на сила от страна на полицията. В това отношение могат да се посочат *делата Томази с/у Франция* (решение от 27.08.1992 г.), *Рибич с/у Австрия* (решение от 04.12.1995 г.) и *Аксъой с/у Турция* (решение от 18.12.1996 г.). Европейският съд е посочил по *делото Акташ с/у Турция* (решение от 24.04.2003 г.), че задържаните лица са в уязвимо положение и властите са длъжни да им предоставят защита. Когато въпросните събития изцяло, или в голяма степен, попадат в обхвата на знание на властите, какъвто е случаят с контрола върху задържането, ще възникнат силни фактически презумпции относно настъпили наранявания или смърт по време на задържането. Държавата е отговорна за действията на своите органи и длъжностни лица, независимо дали те са изпълнявали заповед, или са действали на своя глава. В това отношение следва да се припомни Кодексът на ООН за поведението на органите на правоприлагането. Ако обаче се установи, че претендиращите да са жертви са оказали съпротива срещу законен арест, стандартът за доказване, който държавата следва да изпълни по повод липсата на прекомерна употреба на сила, може и да не е така строг.

По *делото Асенов и други с/у България* (решение от 28.10.1998 г.) Европейският съд е намерил нарушение на чл. 3 поради липсата на ефикасно официално разследване на твърденията на жалбоподателя за малтретиране от страна на полицията. По *делото Ангелова с/у България* (решение от 13.06.2002 г.) Съдът е отбелязал, че правителството не е представило убедително обяснение за нараняванията по тялото на жертвата и че тези наранявания са били показателни за нечовешко отнасяне отвъд прага на суровост, позволена от чл. 3. Оттук и Съдът е установил нарушение на чл. 3.

По *делото М. Ч. с/у България* (решение от 04.12.2003 г.) Съдът е отбелязал, че страните-членки на Съвета на Европа са се споразумели за необходимостта да се криминализират половите актове без съгласието на жертвата, независимо дали тя се е съпротивлявала или не, с оглед на ефикасната защита на жените срещу насилие, и съответно е настоял за осъществяването на по-нататъшни реформи в тази област в България. Жалбоподателката се е оплакала, че в нейния случай отношението на националните власти е имало корените си в дефектното законодателство и е отразявало практиката на наказателно преследване на извършителите на изнасилвания само при доказана изявена физическа съпротива. Съдът е установил неспособността на българското правителство да представи съдебни решения или коментари на правната доктрина, които ясно да опровергават твърденията на жалбоподателката за ограничителен подход при наказателното преследване на изнасилванията. Съдът е счел, че българските власти е трябвало да изследват всички факти и да вземат решението си на базата на оценка на всички съпътстващи обстоятелства. Разследването и заключенията му също е трябвало да се съсредоточат върху проблема за липсата на съгласие, дори и при отсъствието на каквито и да било доказателства за физическо насилие. По мнението на Съда ефективността на разследването в случая на жалбоподателката и, по-специално, подходът, възприет от следователя и обвинението, не отговарят на позитивните задължения на България по чл. 3 и чл. 8 от Конвенцията в светлината на относимите съвременни стандарти на сравнителното и международното право – да се въведе и да се приложи ефикасно такава наказателно-правна система, която да наказва всички форми на изнасилването и другите сексуални посегателства.

Процесуални гаранции и вътрешноправни средства за защита срещу малтретирането

Според новия Закон за МВР вътрешните полицейски разследвания в случаите на полицейско насилие и злоупотреба със сила и оръжие, както и техните последици, остават скрити от очите на обществеността. Като правило малтретираните жертви и обществото като цяло не се информират за започването на дисциплинарните производства и за техния резултат. По *делото Кръстанов с/у България* (решение от 30.09.2004 г.), правителството е признало, че МВР е провело вътрешно разследване като реакция на събитията от 02.03.1995 г., но не е могло да намери в архивите на МВР каквито и да било документи, свързани с това разследване. Жалбоподателят от своя страна е признал, че е знаел за предварителна проверка, извършена от прокурорските власти, но не е разполагал с никаква информация за нея. Съдът е намерил, че България следва да отговаря по чл. 3 за малтретирането на жалбоподателя. Властите са имали задължение да проведат ефективно разследване на обстоятелствата, при които той е получил нараняванията си. Що се отнася до разследванията на събитията, Съдът е отбелязал, че те не са довели до повдигането на наказателни обвинения срещу побойниците. Производството по [тогавашния] Закон за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани, което е било в състояние да доведе само до присъждане на обезщетение, но не и до наказване на отговорните за малтретирането, не би могло да се смята за удовлетворяващо процедурните изисквания на чл.3. Ако властите можеха да сведат реакцията си спрямо инцидентите, свързани с умишлено малтретиране от страна на полицията, само до плащането на обезщетение, а да остават пасивни към наказателното преследване на отговорните лица, в някои случаи би било възможно за държавните служители да нарушават правата на лицата под техен контрол фактически безнаказано, а общата правна забрана на изтезанията, нечовешкото или унизителното отнасяне или наказание, въпреки фундаменталната си важност, да стане практически неефективна. На този фон Съдът също е намерил нарушение на чл.3 поради липсата на изчерпателно и ефективно разследване на защитимата претенция на жалбоподателя, че е бил малтретиран от полицейски служители.

Отказите на националните власти да започват наказателни производства при защитими твърдения по чл. 2 и чл. 3 са сред основните причини, поради които Европейският съд констатира нарушения на тези права. По *делото Огнянова и Чобан с/у България* (решение от 23.02.2006 г.) Съдът е отбелязал, че:

“Чл. 192, ал. 1 и 2 от НПК /отм./, в редакцията им през разглеждания период, предвиждат, че предварителното производство във връзка с престъпление от общ характер се образува само от прокурор или следовател. Прокурорът или следователят е длъжен да образува предварително производство, когато са налице законен повод и достатъчно данни за извършено престъпление (членове 187 и 190 от НПК /отм./). В случай, че липсват достатъчно данни за образуване на предварително производство, прокурорът разпорежда извършването на предварителна проверка, за да се установи, дали се налага образуване на наказателно производство (чл. 191 от НПК /отм./, в сила през разглеждания период). Прокурорът прекратява наказателното производство, когато, между другото, няма данни за извършено престъпление, или когато извършеното деяние не съставлява престъпление (членове 21, ал. 1, т. 1 и 237, ал. 1, т. 1 и 2 от НПК /отм./). През разглеждания период постановлението за прекратяване е подлежало на обжалване пред горестоящия прокурор (чл. 181 от НПК /отм./, в редакцията му през разглеждания период). През 2001 г. НПК /отм./ е бил изменен и е бил предвиден съдебен контрол върху постановленията за прекратяване на наказателното производство.

През разглеждания период делата за престъпления, извършени от полицейски служители, са били подсъдни на военните съдилища (чл. 388, ал. 1, т. 2 от НПК /отм./, в редакцията му през разглеждания период). През декември 1993 г. тази разпоредба е била изменена и тези дела са престанали да бъдат подсъдни на военните съдилища (чл. 388, ал. 1, т. 2 от НПК /отм./, съгласно измененията от декември

1993 г.). С ново изменение от юни 1995 г. е бил възстановен старият режим (чл. 388, ал. 1, т. 2 от НПК /отм./, изменен през юни 1995 г., в сила до 1 януари 2000 г.). В случаите, когато наказателното дело попада под юрисдикцията на военните съдилища, предварителното производство се провежда от военни следователи и прокурори.”

По това дело Съдът е обявил нарушения на чл. 2 и чл. 3, както и на чл. 13 [от Конвенцията] във връзка с тях.

Въпреки наскоро приетия нов НПК, липсват законодателни промени, засягащи дискрецията на прокурора да започне или да откаже започването на наказателно производство; освен това отказите не подлежат на независим контрол от съд, а само от горестоящ прокурор. Във връзка с това на 15.06.2006 г. Европейският съд постанови решението си по *делото Злинсат ООД срещу България*, като обяви, че прокурорските власти не могат да бъдат разглеждани като “органи на съда” и че широката им дискреция е несъвместима с изискванията на чл. 6 от Конвенцията.

Нещо повече – новият НПК не е въвел промени и относно компетентността на военните прокуратури и военните съдилища. С приемането му проблемът с независимото разследване даже се задълбочи – компетентността да се извършват разследвания на действия на полицейски служители бе отново предоставена на военните. Новият кодекс, на всичкото отгоре, предлага и по-малко възможности за публичност и прозрачност при такива дела, като не допуска низшите чинове да присъстват на гледането им, когато обвиняеми са техните началници.

В много от решенията си срещу България Европейският съд е подчертавал, че, за осигуряването на съответна и ефикасна правна гаранция срещу подобни нарушения на чл. 2 и чл.3, държавата трябва да предостави на обществеността, и особено на жертвата или на най-близките ѝ роднини, ефективно право на участие в разследването. В хода на производството по *делото Асенов и други срещу България* (виж по-горе) – дело, отнасящо се до отказа на националните власти да разследват твърдения за полицейско насилие спрямо 14-годишно момче – през 1997 г. НПК бил така променен, че изключил пострадалите от престъпления от каквото и да било участие в разследването им. Правителството не е съобщило за тази промяна на Комитета на министрите [на Съвета на Европа] във връзка с изпълнението на решението на Съда по *делото Асенов и други срещу България*. А промяната е в явно противоречие с позитивното задължение на държавата да осигури процедурни гаранции и да предприеме генерални мерки по изпълнението на решенията на Съда по *делата Асенов* (чието решение е било постановено след година – през 1998 г.), *Ангелова, Начова и Великова* (виж по-горе), както и по доста други последващи дела. Десетки дела с подобни оплаквания и сега “чакат на опашка” [пред Съда] в Страсбург. Със съжаление отбелязваме, че е останала непроменена практиката да се отказват разследвания на прояви на полицейско насилие.

Още по-тревожно е, че в някои от тези дела българското правителство като че ли прикрива действията на съответните полицейски служители. Така например, по *делото Бекирски*, по което се твърди, че 27-годишен мъж е бил пребит до смърт в килията си, повече от 70 задържани лица са свидетелствали за жестоките умишлени побои, продължили няколко дни. Прекратяването на разследването по това дело е станало възможно в резултат на изменението на НПК от 1997 г., по силата на което роднините на пострадалия не можели повече да участват [в разследването]. Вече по време на производството пред Европейския съд правителството е застанало зад позицията на прокурорските власти, че “има данни за проникване на неизвестни лица в килията на

Бекирски, които са нанесли допълнителни удари по тялото му, но, въпреки усилията, разследването не е могло да ги установи”.

Новият НПК не е въвел промени относно обжалването на отказа на прокурора да започне наказателно производство. Ако решат, пострадалият или най-близките му роднини могат да поискат да бъдат информирани за всички стъпки, [предприети от разследването]. Те също така могат да искат събиране на нови доказателства, но без гаранции, че от това ще последва някаква реакция на следствените власти. Освен това те могат да обжалват постановленията за прекратяване или спиране на наказателното производство, но при тези съдебни процедури, които се провеждат в закрити заседания, те не могат да привеждат нови доказателства в подкрепа на жалбите си. Тези “нови” процесуални възможности са явно по-ограничени от възможностите, съществували преди измененията в стария НПК от 1997 г., вече обявявани за неадекватни и недостатъчни по много от страсбургските дела срещу България.

По делото *Осман с/у България* (решение от 16.02.2006 г.) Съдът е отбелязал, че националните власти са започнали разследване по оплакването на жалбоподателите. Съдът обаче е посочил, че, като е заключил, че липсват данни за престъпление, прокурорът, отговорен за разследването на полицейските действия, изцяло се е позовал на показанията на свидетелите, призовани по наказателното производство, водено срещу жалбоподателите за нарушаване на обществения ред. Съответно в постановлението си, основано на липсата на данни за престъпление, прокурорът не е обсъдил нараняванията, отразени в медицинските удостоверения, нито пък е направил извод относно начина, по който те са били причинени. При тези обстоятелства констатацията, че полицейските служители не са превишили правомощията си, явно не се е основавала на никакви доказателства относно фактите. Съдът е отбелязал още, че въобще не са били разследвани действията на собствениците на недвижимия имот, срещу които са били насочени част от оплакванията на жалбоподателите. В допълнение властите не са сторили нищо, за да проверят основателността на изявленията на жалбоподателите относно обидите, на които те, по техни твърдения, са били подложени. При това самото предположение, съдържащо се в тези изявления, неприемливи за представителите на силите на сигурността, е трябвало да засили вниманието на отговорните за разследването власти и да ги подтикне да проверят истинността на твърденията. Съдът освен това е посочил, че прокурорът е направил заключението си за липса на данни за престъпление почти 23 месеца след събитията, макар че свидетелите са били изслушани скоро след инцидента, а, както е изглеждало, други действия по разследването не са били предприемани. И накрая, било е констатирано, че жалбоподателите не са получили какъвто и да било отговор на жалбата им срещу постановлението за прекратяване на наказателното производство поради липса на данни за престъпление, тъй като очевидно военната прокуратура е пропуснала да препрати жалбата на инстанцията, компетентна да се произнесе. При тези обстоятелства съдът е заключил, че е било извършено нарушение на чл. 3.

По делото *Цеков с/у България* (решение от 23.02.2006 г.) Съдът е установил, че, макар и властите да не са бездействали напълно, проведеното по случая разследване не било задълбочено и ефективно. Както по наказателното, така и по гражданското производство, властите са преценявали единствено законността на употребата на сила в светлината на действащите закони. Освен това не са били предприети и някои очевидно съществени следствени действия.

По *делото Казакова срещу България* (решение от 22.06.2006 г.) становището на Съда е било, че, що се отнася до ефективността на разследването в конкретния случай, българските власти не са могли да бъдат обвинявани в тотално бездействие и че пловдивският военен прокурор е бил помолен да извърши проверка по оплакването на жалбоподателката. Като е решил обаче, че липсват данни за престъпление, прокурорът очевидно изцяло се е позовал на показанията на колегите на [полицая] Й. Б., както и на оплаквалите се от жалбоподателката, без да намери за нужно да чуе показанията на жалбоподателката и роднините ѝ и да извърши очни ставки. Освен това в прокурорското постановление не са били обсъдени нараняванията, посочени в медицинското удостоверение. При тези обстоятелства съдът е констатирал, че българските власти са пропуснали да извършат задълбочено и ефективно разследване на твърденията на жалбоподателката, че е била малтретирана. Последвало е единодушното решение, че чл. 3 е бил нарушен.

По *делото Тотева срещу България* (решение от 19.05.2004 г.) Съдът е подчертал, че, когато става въпрос за лишен от свобода, всяко прибегване до употреба на физическа сила, без тя да е строго необходима в отговор на неговото собствено поведение, накърнява човешкото достойнство и по принцип нарушава закрепеното от чл. 3 право. В тази светлина и при отсъствието на задоволително и убедително обяснение от страна на правителството, Съдът е намерил, че нараняванията по тялото на 67-годишната жалбоподателка са причинени от малтретиране, за което правителството носи отговорност.

Следва да се отбележи, че по *делата Великова и Бекирски* (виж по-горе) българското правителство е пропуснало да представи изисканите от Европейския съд следствени дела – постъпка, която по *делото Великова* е била разгледана като несъответстваща на изискванията на чл. 38 и която би могла да бъде обсъдена още и в светлината на задълженията на държавата по чл. 35 от Конвенцията.

Това ни оставя с впечатлението, че националните власти застават зад практиката на полицейската безнаказаност и по този начин продължават да поощряват извършителите на действия, нарушаващи правото на живот и забраната на изтезанията и малтретирането. Практиката на националните съдилища да присъждат ниски обезщетения на жертвите в подобни случаи също не насърчава твърде нужните промени в това отношение.

Въпроси, отнасящи се до дискриминацията

В доклада си от 14.12.1973 г. по *делото на Източно-африканските азиатци* доскорошната Европейска комисия по правата на човека е установила принципа, че институционализираната расова дискриминация може да представлява нарушение на забраната на унижително отнасяне. По *делото Абдулазис, Кабалес и Балкандали срещу Обединеното кралство* (решение от 28.05.1985 г.) Съдът е разяснил, че държавата трябва да цели да унижи някого, за да бъде в нарушение на чл. 3. В *“Доклад за състоянието на основните права в Европейския съюз и неговите членове”*, изготвен по молба на Европейската комисия през 2002 г., се сочи, че в редица държави-членки на ЕС, като например Австрия, Франция, Гърция, Ирландия, Италия и Португалия, е констатирано полицейско насилие, включващо физическо насилие и прекомерна употреба на сила срещу роми и други подобни групи. През последните четири години в докладите на Европейската комисия против расизма и нетърпимостта (ECRI) към Съвета на Европа за състоянието в различни европейски страни, включително

България, Чехия, Франция, Гърция, Унгария, Полша, Румъния и Словакия, се изразява загриженост от случаи на полицейско насилие мотивирано от расизъм, по-специално спрямо роми.

От казаното и в светлината на решенията на Европейския съд *по делата Великова, Ангелова и Начова* (виж по-горе) става ясно, че в това отношение българската държава има да предприема по-нататъшни стъпки, за да приведе положението на ромското население в съответствие с международните стандарти за човешките права.

Въпроси, свързани с отнасянето към задържаните

Условия на задържането

По делата *Г. Б. и Йоргов с/у България* (решения от 11.03.2004 г.) Съдът, във връзка с прилагането на чл. 3 по въпросите на задържането, е подчертал, че присъщите страдания и унижения в никакъв случай не трябва да отиват отвъд неизбежното ниво на страдания и унижения, характерно за дадена форма на легитимно отнасяне или наказание. В същото време обаче Съдът акуратно е наблегнал върху това, че държавата трябва да осигури задържането на лицето при условия, съвместими с уважението към човешкото му достойнство, както и изпълнението на мярката по начин и с методи, които да не го подлагат на страдания или лишения, надхвърлящи неизбежната степен на суровост, характерна за задържането; а що се отнася до практическите изисквания към лишаването от свобода, здравето и общото благоприятно състояние на затворника трябва да бъдат адекватно обезпечени. При обстоятелствата на конкретния случай Съдът е установил, че строгият режим на лишаване от свобода, на който жалбоподателите са били подложени след 1995 г., и материалните условия, при които те са били лишени от свободата си, трябва да са им причинили страдания, надхвърлящи неизбежната степен на суровост, характерна за задържането. Така Съдът е заключил, че минималният праг на суровост по чл. 3 е бил преминал и че жалбоподателите са били подложени на нечовешко и унижително отнасяне. Подчертано е, че каквато и да е помощ от лекар или психолог по време на продължителната изолация не би могла да замени нуждата от човешки контакти. В добавка Съдът е отбелязал, че, макар и съответните власти да са знаели за увреждащото действие на мизерния режим, на който жалбоподателите са били подложени, същият режим е бил продължаван автоматично в течение на години. Релевантната правна уредба на режима, на който са били подложени осъдените на смърт в България, не е била променяна, а облекченията, въведени чрез вътрешни необнародвани инструкции, не са били зачетени от Съда като изясняващи в достатъчна степен всички страни на задържането.

Във връзка с наложеното смъртно наказание, когато има реална възможност то да бъде изпълнено, Съдът е изразил становище, че личните обстоятелства на осъденото лице, условията на задържането до екзекуцията и неговата продължителност, са примери за фактори, способни да допринесат за доближаването на отнасянето или наказването на осъденото лице до формите, забранени от чл. 3. Следователно, според Съда, когато се преценяват условията на задържането, трябва да се държи сметка за кумулативния им ефект, а също и за специфичните твърдения на жалбоподателя. Въпреки това, в светлината на отмяната на смъртното наказание в България и съществуващите гаранции по време на разглеждания период, а освен това и в светлината на достъпната до жалбоподателите (Г. Б. и г-н Йоргов) медицинска помощ, Съдът е намерил, че тяхното положение не може да се сравнява с това на лицата, чакащи на “опашката на

смъртта” в страните, където екзекуциите са практика, и, следователно, всяко страдание, причинено от тяхното осъждане на смъртно наказание, което не може да се изпълни ефективно, не представлява нечовешко отнасяне.

В това отношение е трудно да се следва обосновката на Съда. Съдът по тези дела е недогледал, че и двамата жалбоподатели са прекарвали няколко години в изолация, преди мораториумът върху изпълнението на смъртните наказания да влезе в сила. Възниква и въпросът доколко наказанието “доживотен затвор без замяна” съответства на задълженията на България по чл. 3 от Конвенцията. Друг въпрос, останал без отговор в посочените решения на Съда, е дали не е имало основания случаите да бъдат разгледани и в светлината на чл. 13 (правото на ефикасно вътрешноправно средство за защита). Според постоянната практика на Съда специално се изисква [наличие на] ефикасно вътрешноправно средство за защита винаги, когато има защитимо твърдение по смисъла на чл. 3. По наше мнение липсата на правила относно затворническия режим, на който жалбоподателите по посочените дела са били подложени, е всъщност ясен проблем, който е трябвало да бъде разгледан от Съда. Смятаме, че неразглеждането на въпроси, свързани с прилагането на чл. 13, предоставя на всяка държава свободата да държи затворниците си при произволно определяни условия, да не говорим за осигуряването на ефикасни вътрешноправни средства за защита, мислими само при твърдения за нарушения на съществуващи правила и ако има процедура за оплаквания пред национален орган. Ето защо намираме, че в това отношение българското правителство не отговаря на изискванията. Погледнато в светлината на принципа на позитивните задължения, правителството има за свой дълг да предприеме нужните стъпки, за да осигури гаранции никой затворник да не бъде изправян пред риска от подлагане на нечовешко или унижително отнасяне. Липсата на процедура за оплаквания пред национален съд не е в съответствие с поетите по Европейската конвенция задължения.

През 1995 г. Европейският комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото и унижително отнасяне или наказване (СРТ) посети двама осъдени на смърт затворници в Старозагорския затвор и описа условията на задържането им по следния начин:

“По отношение на материалните условия има още много да се желае: дневната светлина в килиите е мъждива, а изкуственото осветление - слабо, отоплението е недостатъчно, обзавеждането - оскъдно и нуждаещо се от поправка, спалното бельо е мръсно и т.н. Извеждането от килиите се свежда до 15 минути дневно за тоалет, един час за разходка на открито (което според затворниците не е гарантирано всеки ден) и едно свиждане месечно. На двамата лишени от свобода не е позволено да работят /дори и в килиите си/, нито да посещават библиотеката, киносалона или трапезарията /храната им се носи в килиите/. Накратко, те са подложени на изключително ограничителен режим, по-специално – човешките контакти са твърде ограничени. Те се състоят предимно във възможността да говорят помежду си по време на разходката на открито /която извършват съвместно/ и от време на време - в контакти с представители на затворническата администрация. На практика единственото смислено занимание, което им се предлага, е да четат вестници и книги и да пишат писма.

Макар описаната ситуация да е в съответствие с правилата относно режима на осъдените на смърт, възприети след мораториума върху екзекуциите, според СРТ тя е неприемлива.

Общозвестно е, че при липсата на подходящи умствени и физически стимули, всяка форма на продължителна изолация има вероятност да даде увреждащ ефект и да доведе до влошаване на умствените възможности и социалните способности. Делегацията намери, че прилаганият в Старозагорския затвор режим за осъдените на смърт не осигурява такива стимули.”

[Виж Доклад на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото и унижително отнасяне или наказване за посещението му в България през 1995 г.]

СРТ е препоръчал да се ревизира режимът, прилаган спрямо осъдените на смърт затворници в Старозагорския затвор, както и в други български затвори, за да се гарантира, че на тях им се предоставят целесъобразни дейности и съответни човешки контакти. Друга препоръка на СРТ е да се предприемат стъпки за подобряване на материалните условия в килиите на Старозагорския затвор, заемани от осъдени на смърт. В доклада си от 2002 г. СРТ е отбелязал, че положението в Бургаския затвор, свързано с отнасянето на затворническите служители към лишените от свобода, е било значително подобро в сравнение с 1999 г.; атмосферата е била доста по-малко напрегната, а отношенията между затворниците и персонала – забележимо по-смекчени. И въпреки това са били получени няколко изявления за скорошни случаи на малтретиране на затворници от групи пенитенциарни служители, особено след опити за бягства. В Плевенския затвор почти не са били чути твърдения за извършено наскоро физическо малтретиране на лишени от свобода от страна на персонала. Делегацията [на СРТ] е получила няколко подобни твърдения в други затвори, по-специално в Старозагорския и Пазарджишкия. СРТ е препоръчал българските власти, както на централно, така и на местно ниво, да останат бдителни и да припомнят от време на време, че физическото малтретиране и вербалното оскърбяване на затворниците няма да се приемат и сурово ще се наказват. В светлината на установеното от делегацията СРТ още е препоръчал на персонала в Плевенския затвор да употреби всички средства на негово разположение за предотвратяване на насието и заплахите между самите лишени от свобода.

По *делото Калашиников с/у Русия* (решение от 15.07.2002 г.) Съдът е обсъдил пенитенциарните стандарти и е подчертал, че повечето от проблемите - като незадоволителни хигиенни и санитарни условия - са срещани и другаде, но това не освобождава държавата от позитивните ѝ задължения по чл.3. Това било подчертано отново и по *делата Алиев с/у Украйна* (решение от 29.04.2003 г.) и *Данкевич с/у Украйна* (решение от 29.04.2003 г.). Съдът е отбелязал, че площта за един затворник в килията на жалбоподателя е била между 0,9 кв.м. и 1,9 кв.м. и във връзка с това е напомнил, че препоръчителното пространство за един в затворник според СРТ е около 7 кв.м.. Така, по мнение на Съда, килията е била постоянно и сериозно пренаселена – състояние, което само по себе си повдига въпрос по чл. 3.

Според получената от нас информация, липсва изрична регламентация на битовите условия, в които следва да пребивават задържаните и лишените от свобода в арестите и в затворите. ЗИН и ППЗИН уреждат само режима на изтърпяване на наказанието лишаване от свобода, наказанията доживотен затвор и доживотен затвор без право на замяна. В Наредба № 2/99 г. за положението на обвиняемите и подсъдимите с мярка за неотклонение "задържане под стража", издадена от министъра на правосъдието, се изброяват по-скоро повърхностно някои права, и то само на задържаните с невлезли в сила присъди. Известен прогрес относно условията в местата за задържане в структурните звена на МВР бележи Инструкция № 1-167/2003. Инструкцията предвижда, че помещенията за задържане се осигуряват с постоянна вентилация и достъп до естествена светлина. Специфични разпоредби има относно битовите условия в местата за задържане на непълнолетни и малолетни. Като се имат предвид конкретните материални условия, строгостта на мерките, тяхната продължителност, преследваната цел и ефектите върху лишените от свобода, тази ситуация попада в обхвата на чл. 3.

След решенията по делата *Г. Б. и Йоргов* (виж по-горе), отнасящи се до условията в затворите по време на мораториума върху екзекуциите за лица, осъдени на смъртно наказание, Европейският съд е установил нарушения на чл. 3 от Конвенцията в няколко по-нови решения по дела срещу България – делото *Кехайов* (решение от 18.01. 2005 г.), делото *И. И.* (решение от 09.06.2005 г) и делото *Йовчев* (решение от 02.02.2006 г.). Нарушения на чл. 13 също са били констатирани поради липсата на ефикасни средства за защита срещу неадекватните условия в местата за задържане и лишаване от свобода. Констатациите и препоръките на СРТ за България, вече коментирани накратко, са споменати и анализирани във всички посочени решения.

По делото *И. И. с/у България* Съдът е отбелязал, че:

“Правителството признава, че санитарните условия в предварителния арест... в разглеждания период са били под минималния стандарт за тези места. Признава също така, че арестът е бил пренаселен, че килиите не са имали директен достъп на слънчева светлина и свеж въздух, че на задържаните е било позволено да посещават тоалетната само три пъти на ден, а в останалото време е трябвало да използват кофа за физиологичните си нужди, както и че са се къпели с кофи, защото не е имало подходяща баня и души.”

Съвсем неотдавна, по делото *Стайков с/у България* (решение от 12.10.2006 г.), Съдът е намерил нарушение на чл. 3 на основания, подобни на вече описаните.

В началото на 2006 г., след публикуването в пресата снимки, показващи [случай на] нечовешко и унижително отнасяне в Софийския затвор, заместник-министърът на правосъдието е признал, че условията в българските затвори са нечовешки и унижителни. Той е посочил, че страната не разполага с достатъчно финансови средства да промени тази ситуация, и че поради това Министерството на правосъдието планира откриване на частни затвори. Във връзка с това бихме искали да изтъкнем, че съществуването на частни затвори не би отменило отговорността на националните власти за отношението към лишените от свобода. Засега няма обществено достъпна информация за правната уредба и за начина, по който властите и обществото ще упражняват контрол върху условията и третирането в подобни частни заведения.

В по-положителен смисъл ние приветстваме предприетите след 1990 г. стъпки за изменение и допълнение на Наказателния кодекс. Похвално е също, че българската затворническа администрация, въпреки съществуващите материални и финансови трудности, се е съобразила в най-висока степен с препоръките на СРТ и е създала редица предпоставки за по-хуманно изтърпяване на лишаването от свобода. Така в няколко затвора вече има условия за полагане на труд. От изключителна важност е тези положителни стъпки да се подкрепят напълно от законодателната и изпълнителната власт в България, за да се достигне съответният стандарт на условия в местата за лишаване от свобода.

Организацията на медицинската помощ за задържаните

Достъпът без ограничения до независима медицинска помощ остава сериозен проблем за местата за лишаване от свобода в България, а също и в случаите на независима преценка на нараняванията, когато се твърди, че те са били причинени от полицията и/или от затворническите власти.

Въпреки радикалните промени в законодателството през последните години, медицинската помощ на лишените от свобода все още се регламентира от Наредба № 2/1982 г. за медицинското обслужване в местата за лишаване от свобода, издадена от министъра на вътрешните работи и министъра на народното здраве. В нея съществуват архаични и неприложими текстове, а същевременно съществени проблеми остават извън периметъра ѝ. Промените в ЗИН от 2002 г. са предвидили издаването на нова наредба, но тя все още не е факт.

В този контекст държавата следва да има предвид изводите по *делото Калашиников* (виж по-горе), според които финансовите затруднения не извиняват пропуската да се осигурят изискваните от чл. 3 здравословни условия. В това решение Съдът е обсъдил и: липсата на подходяща вентилация и пренаселеността на килията; множеството паразити; мръсотията и лошото състояние на килията; пространството, определено за тоалетна и факта, че по време на задържането жалбоподателят се е заразил с кожни болести и гъбични инфекции. Със сериозна тревога Съдът по-нататък е отбелязал, че жалбоподателят понякога е имал за съкилийници лица, страдащи от сифилис и туберкулоза, макар и руското правителство да е подчертавало, че заразата е била предотвратена. Ето защо Съдът е намерил, че условията, при които жалбоподателят е бил задържан, и особено жестоко пренаселената и нехигиенична среда и пагубният ѝ ефект върху неговото здраве и благосъстояние, съчетани с продължителността на задържането в подобни условия, се свеждат до унижително отнасяне.

Задължението по чл. 21, ал.1 от Наредба № 2/1982 г., където е предвидено, че задържаните трябва да бъдат посещавани от лекар поне веднъж седмично, на практика също се пренебрегва. Сегашното правило трябва да се измени така, че да позволява незабавен отклик на неотложните нужди от лекарска помощ на задържаните по тяхна молба. Ситуацията в момента не съответства и на изискванията на Кодекса на ООН за поведението на органите на правоприлагането. Българското правителство изглежда не съумява да въведе нужните инструменти за незабавно действие, когато са изложени на риск здравето или животът на даден задържан и в това отношение ще отговаря по чл. 2 и чл. 3 от Конвенцията. Във връзка с това СРТ също е огласил своята загриженост:

“[М]едицинските грижи в българските затвори се осигуряват от Министерството на правосъдието... Затворническият медицински персонал се назначава от Главно управление места за лишаване от свобода и е на негово подчинение, а дейността им - под негов контрол. Медицинските служби към затворите прилагат общите указания издавани от Министерството на здравеопазването, а настаняването на затворници за спешно лечение в болнични заведения към Министерството на здравеопазването е възможно. От становището на Министерството на здравеопазването обаче става ясно, че от гледна точка на разпределението на отговорността, осигуряването на лекарската помощ за затворници е отвъд техния контрол.

Подобна е ситуацията и в много други европейски държави, където осигуряването на медицинска помощ е отговорност на затворническите власти. Комитетът обаче е убеден, че по-широкото участие на Министерството на здравеопазването в системата на затворите би спомогнало за осигуряването на оптимална здравна помощ за лишените от свобода, както и за прилагането на принципа за уеднаквяване на здравната помощ в затворите и извън тях. Именно този подход е отразен в приетата наскоро от Комитета на министрите към Съвета на Европа Препоръка № R (98) 7 относно етичните и организационни аспекти на медицинската помощ в затворите.

[3]а да се гарантира професионалната независимост и качеството на работата на медицинския персонал, е необходимо възможно най-тясното му свързване с всички останали представители на лекарската професия, осигуряващи помощ за обществото като цяло...”

СРТ по този начин е подчертал, че каквато и да е институционалната обвързаност на медицинската помощ в затворите, основното изискване е професионалните решения на лекарите да изхождат единствено от медицински критерии, както и че качеството и ефективността на тяхната работа следва да се наблюдава от квалифицирани медицински власти.

СРТ е изразил тревога и относно процедурите по разглеждане на молбите за медицинско лечение:

“Делегацията изслуша оплаквания на затворници от [посетените затвори в Бургас и Стара Загора] за забавянния при получаването на достъп до лекар. Желаетелите да бъдат прегледани съобщават това на дежурния надзирател при сутрешната проверка. Молбите се завеждат в специален регистър, който се държи във всеки отряд и се представя всяка сутрин на лекаря. Тази система не познава изключения. СРТ обаче трябва да подчертае, че всички молби за посещение при лекар трябва направо да се довеждат до знанието на лекаря; не е работа на затворническите служители да разглеждат такива молби.”

Във връзка с това СРТ е отбелязал в доклада си от 2002 г., че начинът, по който в посетените места за лишаване от свобода се осъществяват медицинските прегледи и се отразяват техните резултати, е останал практически непроменен в сравнение с 1999 г. Прегледът на медицинските регистри, пазени в тези места, е разкрил още веднъж, че записванията в случаи, когато се твърди малтретиране, са много кратки, и че не се споменават съответните твърдения на засегнатите лица. Някои от интервюираните от делегацията задържани, които са се оплаквали от малтретиране от страна на полицията, са имали впечатление, че лекарите, прегледали ги при пристигането в мястото за задържане, са се правили, че не виждат следите от нараняванията им. Според един задържан, когато той посочил подобни наранявания, лекарят само му казал, че “те ще минат”. Освен това, по правило медицинските прегледи са били извършвани в присъствието на извънмедицински персонал (напр. служители в ареста, следователи).

В същия доклад на СРТ се казва, че вътрешните съдебни процедури за изменение на мярката за неотклонение “задържане под стража” не съдържат гаранции за назначаване на съответна съдебно-медицинска експертиза в случай на влошаване на здравословното състояние на задържан. Съдилищата често отказват да назначат такъв експерт, доколкото свеждат задачата си само до преценка на законността на задържането на базата на доказателствата по делото. Тази практика предизвиква сериозна загриженост относно задълженията на държавата по чл. 2 и чл. 3 от Конвенцията. От гледище на естеството на правата, защитени от чл. 2 и чл. 3, достатъчно е за един жалбоподател да покаже, че властите не са направили всичко, което е било разумно да се очаква от тях, за да избегнат реалната и непосредствена опасност за живота, която им е била или е трябвало да им бъде известна. В този случай е налице нарушение на Конвенцията.

По отношение на липсата на ефективна възможност да се обжалва изолирането в наказателна килия

Според разпоредбите на ЗИН изолирането в наказателна килия е регламентирано като дисциплинарно наказание, което може да продължи до 14 денонощия за пълнолетните и до 10 денонощия за непълнолетните. Въпреки че сами по себе си дисциплинарните наказания не противоречат на разпоредбата на чл. 3 от Конвенцията, изолирането в килия следва да се разглежда внимателно от гледна точка на забраната за нечовешко

отнасяне. Приложимостта на това наказание до 10 денонощия за непълнолетните е особено стряскащо. Макар съществуването на такова наказание да не е непременно в противоречие с чл. 3, то следва всякога да се разглежда в светлината на условията, при които се изпълнява. То също така е в противоречие с Минималните стандарти за отнасяне към затворници на ООН от 1977 г. и с Принципите за защита на всички принудително задържани или лишени от свобода лица от 1988 г. (чл. 14 и чл. 15). Тези въпроси са били обсъждани и от СРТ по време на посещенията му в България през 1995, 1999 и 2002 г., който е направил съответни препоръки.

Нарушаване на правата на душевноболни лица

От 27 април до 7 май 1999 г. СРТ е посетил България и е изразил особена загриженост относно положението на пациентите с психиатрични страдания. При повторните си посещения в закритото отделение за наказателно неотговорни лица в невро-психиатричната клиника в гр. Ловеч и в психиатричното отделение на затворническата болница в същия град делегацията не е получавала оплаквания за малтретиране на пациенти. Обратно, няколко изявления за малтретиране са били изслушани от настанени в дома за социални грижи в Тертер; те са засягали най-вече санитарите и са се отнасяли до устни обиди и физически посегателства. СРТ е препоръчал на ръководството на дома да отправи ясно указание до персонала, и особено до санитарите, че физическото или психологическото малтретиране на настанените няма да се приема и сурово ще се наказва. Били са чути и няколко твърдения за малтретиране между настанени, като самата делегация е отбелязала, че нивото на надзор, упражняван от персонала, не е достатъчно. СРТ е препоръчал предприемане на стъпки, които да гарантират, че персоналят ще предпазва едни настанени от други, които биха могли да ги увредят. Материалните условия, при които са били държани настанените в блок № 3 на дома за социални грижи в Тертер, справедливо са могли да бъдат описани като нечовешки и унижителни, а за голямото мнозинство настанени в блок № 1 и № 2 – като незадоволителни. Освен това в дома липсвали възможности за трудови и възстановителни дейности и за дейности в свободното време. С изключение на времето за хранене и за раздаване на лекарства, огромното мнозинство настанени прекарвали дните си в пълно безделие. В допълнение СРТ е бил изключително загрижен от получената от делегацията информация относно състоянието на физическото здраве на настанените в дома и особено от остро нарастване на броя на смъртните случаи през първите 4 месеца на 1999 г. Комитетът е отправил редица специфични препоръки, които да се изпълнят без по-нататъшно забавяне, засягащи материалните условия и възстановителните дейности, и е подчертал, че българските власти следва да развиват дейности по психо-социалната и трудовата терапия на настанените; значителното увеличаване на заетите със земеделие, градинарство или други достъпни дейности е било разгледано като възможна непосредствена мярка. Комитетът още е препоръчал предприемането на незабавни мерки за увеличаването на броя на фелдшерите, сестрите и санитарите, назначени и в дневната, и в нощната смяна, така че по-многоброен персонал да бъде включен в преки и продължителни контакти с настанените.

Според информацията, с която разполагаме, след доклада на СРТ е бил постигнат значителен напредък. Някои от домовете, в които са били констатирани нечовешки условия, са били закрити, а в други условията са били подобрили. През м. октомври 2002 г. Amnesty International публикува доклада си “Далеч от очите на обществото – системна дискриминация на хората с умствени увреждания” (AI Index EUR

15/005/2002). При подготовката на доклада представители на Amnesty International и на Българския хелзинкски комитет са посетили много болници, психиатрични диспансери и социални институции за деца и възрастни. След публикуването на доклада една от посетените институции за социални грижи е била закрыта поради лошите условия за живот там.

Проблемът със защитата на правата на душевноболните на първо място произхожда от недостатъчната и отживяла правна уредба на настойничеството и попечителството в България. Според закона поставеният под пълно запрещение не може да изпълнява никакви валидни правни действия, включително упълномощаването на адвокат, за да бъде подменен настойникът или за да се отмени настойничеството. При небрежно или злонамерено отношение от страна на настойника се затруднява започването на всякакво, да не говорим за ефективно, разследване. Друг проблем е стилът на работа на прокуратурата. Макар че тя по закон е длъжна да упражнява надзор за законност върху всички институции, които прилагат принудителни мерки, и независимо, че може да започне *ex officio* разследване, ако има достатъчно данни за извършено престъпление, на практика разследванията в болници и социални институции, ако въобще ги има, са редки и твърде повърхностни. В доклада на Amnesty International са изнесени данни за редица смъртни случаи, дължащи се на системно гладуване или на ненавременна медицинска помощ. Съобщава се също за налагане на унижителни наказания, непремерена употреба на електрошокова терапия и незаконни ограничения спрямо душевноболни в нарушение на чл. 3. Независимо, че zlepоставянето е инкриминирано в чл. 137 и чл. 138 от българския НК, няма доказателства за започнати наказателни производства срещу отговорните за описаните нарушения. С измененията в Правилника за прилагане на Закона за социалното подпомагане (ППЗСП) са създадени органи за независим надзор над специализираните институции за предоставяне на социални услуги – инспекторат към Агенцията за социално подпомагане, обществен съвет към всяка община, както и съвети на потребителите на социални услуги и на техните настойници. Макар и тези органи още да не функционират напълно, възлагат се големи надежди при наличието на нормативна база и натиск от страна на обществото дейността им да допринесе за рязкото повишаване на стандарта на живот в институциите. Измененията в ППЗСП въвеждат стандарти, гарантиращи основните права на лицата в институциите. Правилникът предвижда закриване на дома и глоба на директора при неспазване на стандартите. Доколкото знаем, ефективността на това вътрешно средство все още не е изпробвана. Нещо повече – независимо от разкритията, съобщени от Amnesty International, не ни е известно от влизането в сила на измененията на 01.05.2003 г. някоя социална институция да е била закрыта заради лоши условия на живот.

Прибягването до употреба на физическа сила спрямо лишено от свобода лице, освен ако собственото му поведение не я е направило строго необходима, уронва човешкото достойнство и по принцип нарушава правото, закрепено в чл. 3. (виж *делото Рибич с/у Австрия*, решение от 04.12.1995 г.). По подобен начин отнасянето към душевноболно лице може да бъде несъвместимо с изискванията на чл. 3, свързани със защитата на човешкото достойнство, дори и това лице да не е способно или да не е в състояние да посочи конкретния зловреден ефект.

По *делото Херцегфалви* (решение от 30.07.1998 г.) Съдът е подчертал неравностойното и безпомощно състояние, характерно за пациентите в психиатрични болници, което изисква засилена бдителност, когато се преценява дали са спазени изискванията на

Конвенцията. Макар че медицинските власти взимат решение въз основа на общоприетите правила на медицинската наука за терапевтичните методи, които трябва да се приложат (при необходимост принудително), за да се опази физическото и психично здраве на пациентите, които са напълно неспособни да взимат самостоятелни решения и за които, следователно, те носят отговорност, тези пациенти остават под закрилата на чл. 3, от чиито изисквания не се предвижда освобождаване. В този случай Съдът е бил обезпокоен най-вече от продължителността на периода, през който са били използвани белезници и специално легло.

По делото *Кийнан срещу Обединеното Кралство* (решение от 03.04.2001 г.) Съдът е напомнил, че властите имат задължението да опазват здравето на лишените от свобода. Липсата на подходяща медицинска помощ може да прерасне в забранено от чл. 3 отнасяне. По-конкретно, в случаите на психично болни лица, при преценката дали едно отнасяне или наказание е несъвместимо със стандартите на чл. 3, трябва да се има предвид и тяхната уязвимост и невъзможността им, в някои случаи, да изказват ясно или въобще недоволството си от това как са били засегнати от конкретно третиране.

В светлината на казаното сме на мнение, че правата на душевноболните лица не са защитени достатъчно в българските специализирани институции. В това отношение законодателството следва да бъде изменено, а отнасянето към тези лица трябва да бъде разглеждано критично с оглед спазването на задълженията по чл. 3 от Европейската конвенция. ♦

Лео Цваак